

KRITIKAI GEOGRÁFIA: KRITIKUS BUKÁS, KRITIKUS SIKER

(Critical Geography: Critical Failure, Critical Success)

DON MITCHELL

Az angol "critical" szó többjelentésű. Jelentése – többek között – „betegség válságos szakaszával kapcsolatos”: a kritikus állapotban lévő beteg könnyen meghalhat. Tágabb értelemben véve a "critical" szó valamiféle válságot jelent: a helyzet kritikus. És, főleg a tudomány területén, de ismét tágabb értelemben, átbillenési pontot jelent – azt a pontot, amikor valami az egyik állapotból a másikba jut. Mind-egyik jelentés gyökeres formai vagy állapotbeli változáshoz kapcsolódik: átalakulást jelez. Hogy egy régi szóval éljünk, a "critical" szó forradalom bekövetkeztét jóslja. A szó második jelentéscsoportja – általában negatív – értékeléssel és ítélettel függ össze. A "critical" szó tehát annyit tesz, „hajlamos – főleg kedvezőtlenül – megítélni, hibát keresni”. „Kritikusnak” lenni annyit jelent, hogy valaki szakértően kritizál. Jelent megfontolt vagy szakértő észrevételt is. Van egy harmadik, az előző kettővel szintén összefüggő jelentéscsoport is: a "critical" szó jelenthet valamit, amire szükség van, vagy ami alapvető fontosságú, ami nélkülözhetetlen az élethez. A szív alapvető [critical] fontosságú szerv (a féregnyúlvány nem); a központi egység a számítógép lényeges [critical] része (a hangkártya nem).

Úgy tűnik, hogy mindhárom jelentés fontos szerepet játszott a Nemzetközi Kritikai Geográfiai Csoport (ICGG) létrehozását motiváló szellemiségben. A csoport megalapítóit a geográfia (s ezen túlmenően a világ) átalakítása vezérelte, amely – szerintük – válságos [critical] állapotban volt: a túlintézményesítés és eltestületiesítés veszélye fenyegette létét. Kezdett egyre erőteljesebben tisztán technokrata tudományvá válni, amelyik túl szorosan kötődött a kapitalista és posztszocialista államok kényszereihez. Ebben az értelmezésben a „kritikai geográfia” a geográfia lényegi [critical] *alkotórésze* – életfontosságú szerv volt, vagy azzá kellett lennie: a geográfiának mint egésznek a túléléséhez volt szüksége a „kritikai geográfiára”, mivel az általa kialakított betekintés a lényegi [critical] társadalmi változásokba fontos volt a társadalmi átalakulás programjaihoz. Ugyanakkor a szervezők létre akartak hozni egy nemzetközi fórumot a „bíró hajlamú” geográfiáknak, amelyek kritizálják a fennálló társadalmi rendet, és keresik a módját, hogyan változtathatnák azt meg; amelyek túlléptek a technikain és – valószínűleg – „érték nélkülin.”

A „kritikai geográfia” mozgalma az 1960-as és 70-es évek radikális geográfiai mozgalmanak utóda. Hozzá hasonlóan a „kritikai geográfia” is nagyrészt az angol-amerikai világra és az angol-amerikai geográfusok elméleti és politikai intervencióira összpontosít. Azonban, elődjével összehasonlítva, mélyebben foglalkoztatja egy *nemzetközi* szintű mozgalom létrehozása. Ezért, az 1997-ben, a kanadai

Vancouverben tartott alakuló konferenciája után, az ICGG ülésezett a dél-koreai Taeguban (2000) és Békéscsabán (2002), és reményei szerint legközelebbi konferenciáját Mexikó városban tartja 2005-ben. A konferenciák helyszínét abban a reményben választották ki, hogy új tagokat toborozzanak a szervezetbe, melynek segítségével átforgatják azt, ami a „kritikai geográfia” most, vagy ami a „kritikai geográfia” lehet. A mozgalom célja, hogy világszerte megnyerje az ügynek a radikális gondolkodású geográfusokat, s a szolidaritás, a tudás és a világ dolgaiba való beleszólás új formáit teremse meg: arra törekszik, hogy olyan kritikai földrajzot hozzon létre, amely képes átalakítani az igazságtalanul globalizált világot.

Ez az internacionalizmus és a mögötte meghúzódó szolidaritás politikája különösen fontos, mert az önmagukat „kritikusnak” kikiáltó angol–amerikai geográfusok között a “critical” szó jelentése gyökeresen beszűkült. Minden jel szerint csupán annyit jelent, hogy szakértően kritizál, hozzáértő megfigyeléseket tesz. Minden olyan értelmezés, amely szerint a kritikai geográfiának mindig a válság határát súrolva kell működnie, a döntő [critical] átalakulást kell keresnie és a forradalmat támogatnia, utat engedett annak a mélyen apolitikus és defetista felfogásnak, amely szerint a *legjobb*, amit remélhetünk, hogy kritikusak legyünk abban az értelemben, hogy megfelelő ítéleteket hozunk (önmagában ettől persze még a legjobb kritikai geográfusok sem lesznek különbek a közepes képességű technokrata geográfusoktól). Úgy tűnik, hogy sok angol–amerikai kritikai geográfustól tökéletesen idegen a gondolat, hogy radikális politikai programba kellene bekapcsolódniuk.

Mindez sehol nem volt annyira nyilvánvaló, mint *Ash Amin* professzornak a békéscsabai konferencia plenáris ülésén tartott [e folyóirat hasábjain közölt] előadásában. Miközben hosszasan fejtegette az új Európa-eszmét, *Amin* amellett érvelt, hogy a geográfusoknak és más „kritikai” tudósoknak távol kellene maradniuk a változás normatív programjaitól. *Kristeva* érvelését követve *Amin* amellett kardoskodik, hogy tanuljunk meg „egy minden ügy előtti világban élni”. Nos, mindezt megelőzte, hogy *Amin* elénk tárta azokat a problémákat, amelyek súlyosan fenyegetik Európát, főleg a nem fehér európaiakat és a külföldieket. Mindegyik problémának természetesen megvan az oka, és mindegyik konkrét „ügy” vezérelte meghatározott politikai program eredménye. Ezt követően megpróbálni „ügy nélkül” élni a világban politikailag értéktelen és a valóságtól elrugaszzkodott. Az *ügy* mindig és már megvan. Amiket ki kell találnunk, azok az ellenügyek, ellenpolitikák; a változás más, haladóbb látomásait kell *saját* „ügyeinkké” változtatnunk. Amire szükség van, az egy világos politikai program, annak a normatív látomása, aminek a világnak lennie *kellene*. *Amin* fantáziavilágot támogat, amelyben a hatalomnak nincs fogási felülete; amelyben valamiképpen olyan ügyek *előtt* létezhetünk, amelyek formálják a világot és az életünket. *Amin* „egy új Európában a jó élet előre meghatározott gondolatának nem-követését” szorgalmazza. Ugyanakkor azonban az egyetemes emberi jogokon alapuló párbeszédet támogatja. Nem kétséges, hogy a két impulzus – egyrészt abba az irányba, hogy ne legyen politikai program, másrészt az emberi jogok támogatása felé – egyszerűen összeegyeztethetetlen. A jogok megkövetelik a „jó élet” normatív elképzelését, továbbá, hogy kiket illetnek meg. *Amin*

álláspontja abszurd. Ez az egyik lehetőség, de lehet, hogy azt akarja, lássuk be: a jelenlegi társadalmi és politikai körülmények *már a jó élet beteljesedései, ennél jobbak már nem is lehetnének*. A jó életről alkotott vízió kizárólag azért tűnhet feleslegesnek, mert az embernek az a véleménye, hogy a jó élet már megvan!

A szférák zenéje ez sok angol–amerikai kritikai geográfus fülének, akik számára minden normatív, jövőbe néző *politikai* cselekvés már régóta nemcsak illegitim, hanem egyenesen reakció! A legtöbb, amit remélhetünk – így a defetisták – valami liberális, kapitalista Európa, amely talán kissé szelídebb, mint Amerika (nyilvánvalóan ez az üzenete *Amin* Amerikára tett gyakori utalásainak tanulmányában). Az államszocializmus és egyéb „utópiák” kudarca egyértelművé teszi, hogy egy másik, jobb jövőért vívott minden radikális küzdelemnek nemcsak, hogy élharcos jellege van, de rendkívül arrogáns is, amikor azt állítja, hogy tudja, mi a jó mindenkinek. Csak azt remélhetjük, hogy „valami más lesz belőlünk, amiről még nem tudjuk, mi”, idézi *Amin Rajchmant*. Más szóval: e szerint a gondolkodás szerint, ahhoz, hogy valóban kritikusak legyünk, ki kell hátrálnunk a küzdelemből és az igazságosabb jövőről alkotott normatív elképzelés formálásából, s elég csak tobzódni a céltalan és „ügy” nélküli „másságban”. *Amin* úgy érvel, legalábbis burkoltan, hogy a valóban *kritikai* geográfia csak bírál (mivel *nincs miért* küzdenie, nincs politikai elképzelése). Egyszerűen nem bonyolódhatunk bele egy másik, jobb világ megteremtésért folytatott harcba. A legtöbb, amit tehetünk, hogy megpróbálunk belepiszkálni a rendszerbe, és élni benne, legfeljebb kissé meglökdössük itt-ott a peremén.

Ebben az értelemben azonban *Amin* érvelése burkoltan normatív, mivel azt tanácsolja, hogy fogadjuk el az egyetlen lehetséges valóságként a jelenlegi anyagi valóságot. Így tehát az úgynevezett „harmadik utas Nagy-Britannia” politikáját vallja, s – azt az Új Munkáspárthoz hasonlóan – nem reméli, hogy lehet valaha *döntő* [critical] vagy forradalmi átalakulás. Ezt az állítást még figyelemreméltóbbá teszi, hogy ezek az észrevételek Magyarországon hangzottak el, alig több mint egy évtizeddel az után, hogy a széles társadalmi összefogás leváltotta az elnyomó hatalmat, s nagyon is *döntő* [critical], igaz, egyenlőtlen és rendkívül problematikus „forradalmat” hajtott végre.

Nehéz megragadni *Amin* érvelésének teljes szofisztikáját (dolgozatának két fő része egyszerűen nem összefüggő, amikor az ember egymás mellé helyezi őket), de a lelehangolóbb az, hogy milyen lelkesen ünnepelte sok (bár semmi esetre sem az összes) jelenlévő. Olyan üzenet volt, amely sokak részéről meghallgatásra talált, mivel a legfőbb mondanója az volt, hogy elég egy-két óvatos megfigyelést tenni, s ettől máris „kritikusak” leszünk, s azután a politikai kártyavár majd összedől, ahogy akar. Mindaddig, amíg szakmailag jó kutatók vagyunk, kritikusak is vagyunk, s ebből következik, hogy jók vagyunk. Üzenete hatalmas vigasz volt azoknak, akiket valóban nem érdekel a politika, az emberek, a társadalmi változás és átalakulás, a jobb világért folytatott *küzdelem*, – akik igazán nem állhatják az ICGG jelszavát, hogy „van egy elnyerhető világ”.

Más szóval: *Amin* érvelése a radikális geográfia és a Nemzetközi Kritikai Geográfiai Csoport megalapítása mögötti szándék tökéletes antitézise volt. Azonban ponto-

san írta le az irányt, ahová az angol–amerikai „kritikai” geográfia tart. Az angol–amerikai geográfiában a „kritikai” fogalmából kiürült minden haladó politikai tartalom. Számomra ez drámai [critical] kudarc. Drámai kudarc, mert akkor következett be, amikor új helyi, nemzeti és nemzetközi mozgalmak bontakoznak ki: a kapitalista globalizáció elleni mozgalom, az amerikai imperializmus elleni mozgalmak, és főleg a kiterjedt, sokszínű – gyakran erősen utópisztikus – küzdelmek a társadalmi igazságosságért, amelyeket szerte a világon olyan sok helyen vívnak szakadatlanul, s amelyek sokat nyerhetnének egy valóban radikális, valóban kritikai geográfiával. Ez a geográfia nemcsak bírál, pontos megfigyeléseket tesz, vagy ítéletet alkot (bármennyire is alapvető [critical] fontosságúak ezek). Hozzá kell látnia ahhoz is, hogy bemutassa, mik lehetnek egy igazságosabb, demokratikusabb, *szocialistább* világ téralapjai.

A békéscsabai konferencia kisebb szekcióiban sok munkát végeztünk, és sokat vitatkoztunk ezzel kapcsolatban. Sokan valljuk, hogy éppen a folyamatos társadalmi átalakulás az oka – azaz a *döntő* [critical] oka –, hogy geográfusok vagyunk. Részesei vagyunk a körülöttünk folyó küzdelmeknek, s úgy tanítunk vagy végzünk tudományos munkát, hogy döntően [critical] támogathassuk ezeket a küzdelmeket. Az ennek *mikéntjét* boncolgató vita élénk volt a konferencián, még akkor is, ha néha meg-megbicsaklott a nyugat- és kelet-európai, az észak- és dél-amerikai, a dél- és kelet-ázsiai geográfia eltérő tradícióin és kontextusain (Afrika nem képviseltette magát a konferencián). Valóban különféle radikális és kritikai geográfiákat művelünk. Eltérően viszonyulunk a keleti és a nyugati marxizmus ellentmondásos örökségéhez. Különböznek a városainkban és az egyetemi munkahelyeinken vívott harcaink. Ami azonban összekötni látszott a konferenciaszekciókat, amelyeken részt vettem, és ami kétségtelenül összekötötte az esti borozgatás és sörözgetés közbeni beszélgetéseket (azon kívül, hogy latolgattuk Törökország esélyeit a futball-világbajnokságon), a közös elkötelezettség volt, hogy részt vegyünk éppen abban a küzdelemben, amelyet *Amin* annyira megvetett: egy másik, igazságosabb, *jobb* világot akarunk teremteni. Tudjuk, hogy van egy elnyerhető világ. Tudjuk, hogy egy ilyen világ elnyerésében a mi részvállalásunk lényegi [critical] szempontja, hogy megkeressük a nemzetközi kritikai geográfiai mozgalomban, hogyan tanulhatunk egymás erejéből és az egymás közötti különbségekből, hogyan tanítsuk egymást, és hogyan küzdjünk a bíráló [critical] pesszimizmus és elszigetelődesi politika ellen, ami oly fontos része az angol–amerikai geográfiának – s ami természetesen előrevetíti saját tragikus [critical] bukását –, s hogy ehelyett inkább olyan szolidaritást alakítsunk ki a mozgalomban és azon kívül is, amely döntő [critical], átalakító erejű, *forradalmi* sikerhez vezet.

Köszönetnyilvánítás: *Reecia Orzeck*, *Bernad Belina* és *Cindi Katz* hasznos javaslatokat tett a jelen esszé egy korábbi változatával kapcsolatban, a felelősség azonban az ebben kifejtett véleményért az enyém.

Fordította: *Miskolczy Lászlóné*